

ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ПОНЯТЬ ВИКОРИСТАННЯ ТА ЗАСТОСУВАННЯ/АКТИВНОГО ЗАСТОСУВАННЯ ПРАВООХОРОНЦЯМИ ЗАХОДІВ ПРИМУСУ (НА ПРИКЛАДІ ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ)

Карбовський Д. О.

У роботі розкрито порядок та особливості використання/застосування працівниками поліції законодавчо визначеного комплексу заходів примусу у правоохоронній діяльності. Враховуючи важливість належного забезпечення конституційних прав громадян щодо збереження їх життя і здоров'я як найвищої соціальної цінності, підкреслено необхідність чіткого дотримання поліцейськими правового компоненту застосування сили при забезпеченні публічного порядку в цілому як умови ефективного запобігання виникненню цієї проблеми.

На основі проведеного аналізу попередніх публікацій з піднятої теми визначено предмет дослідження, розкрито актуальність та обґрунтована необхідність чіткого дотримання правоохоронцями встановленого порядку застосування сили під час несення служби з охорони громадського порядку та в боротьбі із злочинністю, виділено деякі існуючі проблемні аспекти. Наведено визначення поліцейських заходів та здійснено їх характеристику, проведено їх класифікацію: 1) дії або комплекс дій превентивного та 2) примусового характеру.

Розкрито зміст поняття поліцейського заходу примусу, під котрим розуміються такі види, як: 1) застосування правоохоронцями фізичного впливу (сили), 2) спеціальних засобів та 3) вогнепальної зброї. Наголошено, що вид та інтенсивність застосування заходів примусу визначаються поліцейським з урахуванням конкретної ситуації, характеру правопорушення та індивідуальних особливостей особи, яка вчинила правопорушення.

Приділено належну увагу аналізу змісту таких термінів чинного законодавства України (в частині правоохоронної діяльності) як використання та застосування заходів примусу, а також розкрито особливості активного застосування вогнепальної зброї, спецзасобів чи заходів фізичного впливу.

Активне застосуванням поліцейських засобів примусу розуміється як окремий (крайній) спосіб використання правоохоронцями спецзасобів та вогнепальної зброї, характерними ознаками якого є: 1) визначення та оперативне досягнення мети мінімізації подальшого завдання шкоди правопорушником

особі чи довіллю або вчинюваного ним опору поліцейському; 2) припинення особою правопорушення/злочину; 3) відвернення загрози життю і здоров'ю працівникові поліції чи інших осіб; 4) потенційне завдання тілесних ушкоджень особі правопорушника шляхом його травмування/спричинення смерті більш ніж одним пострілом. Законодавством визначено вичерпний перелік випадків (небезпечних ситуацій), в котрих допускається активне застосування вогнепальної зброї - застосування зброї на ураження без попередження (згідно ЗУ «Про Національну поліцію»), сила має бути пропорційною реальній загрозі, забезпечувати в повній мірі досягнення правоохоронцями поставлених до виконання завдань із забезпечення публічної безпеки чи подолання існуючої злочинності.

Важливою умовою при активному застосуванні поліцейськими заходів примусу після досягнення визначеної мети є обов'язкова оцінка отриманих порушником тілесних ушкоджень та надання особі невідкладної домедичної допомоги.

Зроблено висновки про необхідність подальшого удосконалення професійної готовності поліцейських з наряду вогневої підготовки для формування цього важливого складового компоненту їх службово-бойової діяльності, удосконалення належної фахової компетенції правоохоронців та підвищення рівня вогнепальної культури сучасних працівників поліції.

Ключові слова: працівники поліції, чинне законодавство України, охорона громадського порядку, боротьба із злочинністю, поліцейські заходи, заходи примусу, вогнепальна зброя, порядок використання спецзасобів та зброї, застосування/активне застосування заходів примусу.

Karbovskiy D. O. Comparative analysis of the concepts of use and application/active application of coercive measures by law enforcement officers (on the example of the legislation of Ukraine)

The article reveals the procedure and peculiarities of use/application by police officers of the legally defined set of coercive measures in law enforcement

activities. Taking into account the importance of properly ensuring the constitutional rights of citizens regarding the preservation of their lives and health as the highest social value, the need for police officers to clearly observe the legal component of the use of force in ensuring public order in general as a condition for effective prevention of this problem is emphasized.

Based on the analysis of previous publications on the raised topic, the subject of the study was determined, the relevance and justified need for law enforcement officers to strictly observation the established procedure for the use of force while performing public order protection and combating crime, and some existing problematic aspects were highlighted. Police measures are defined and characterized, and their classification is carried out: 1) actions or a set of actions of preventive and 2) coercive nature.

The content of the concept of coercive police measure is revealed, which includes such types as: 1) use of physical influence (force) by law enforcement officers, 2) special means and 3) firearms. It was emphasized that the type and intensity of coercive measures are determined by the police taking into account the specific situation, the nature of the offense and the individual characteristics of the person who committed the offense.

Due attention was paid to the analysis of the content of such terms of the current legislation of Ukraine (in terms of law enforcement activities) as the use and application of coercive measures, the peculiarities of the active use of firearms, special means or measures of physical influence are also revealed.

Active use of police means of coercion is understood as a separate (extreme) method of use of special equipment and firearms by law enforcement officers, the characteristic features of which are: 1) determination and prompt achievement of the goal of minimizing further damage by the offender to the person or the environment or resistance to the police by him; 2) termination of the offense/crime by the person; 3) averting a threat to the life and health of a police officer or other persons; 4) potential infliction of bodily harm to the person of the offender by injuring him/ causing death with more than one shot. The legislation defines an exhaustive list of cases (dangerous situations) in which the active use of firearms is allowed - the use of weapons to injure without warning (according to the LU «On the National Police»), the force must be proportional to the real threat, ensure that law enforcement officers fully achieve the tasks set for execution tasks of ensuring public safety or overcoming existing crime.

An important condition for the active application of coercive measures by the police after achieving the specified goal is the mandatory assessment of the physical injuries received by the violator and the provision of emergency first aid to the person.

Conclusions were made about the need to further improvement the professional readiness of police officers

in the area of fire training for the formation of this important component of their service-combat activity, improvement of the proper professional competence of law enforcement officers, and raising the level of firearms culture of modern police officers.

Key words: police officers, current legislation of Ukraine, protection of public order, fight against crime, police measures, coercive measures, firearms, procedure for using special equipment and weapons, application/ active application of coercive measures.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Конституція України визначає прямі основоположні норми щодо забезпечення безпеки життєдіяльності кожної людини - життя та здоров'я особи є найвищою соціальною цінністю (стаття 3), стаття 27 Основного закону української держави стверджує невід'ємне право на життя для кожної людини. Також наступні положення цієї статті вказують, що ніхто не може бути свавільно позбавлений життя, а захищати життя людини - безпосередній обов'язок держави [1].

У той же час кожен громадянин має конституційне право захищати своє життя і здоров'я, життя і здоров'я інших людей від протиправних посягань - не тільки від злочинного елементу, а й якщо такі дії здійснюються з боку працівників правоохоронних органів у процесі забезпечення ними публічної безпеки чи в боротьбі із злочинністю (при застосуванні ними поліцейських заходів примусу стосовно правопорушників тощо) [1].

Для забезпечення охорони громадського порядку (далі - ОГП) та публічної безпеки (тобто підтримання нормальних умов життєдіяльності для всіх членів суспільства) Закон України (далі - ЗУ) «Про Національну поліцію» (далі - НП) встановлює правові підстави для застосування **поліцейських заходів** (розділ V. Поліцейські заходи, статті 29 вищезазначеного ЗУ «Про НП»), під котрими розуміємо дії або комплекс дій превентивного або примусового характеру, що обмежують певні права і свободи людини та застосовується працівниками поліції відповідно до закону для забезпечення виконання покладених на поліцію повноважень [2] (див. схему 1):

Схема 1. Види поліцейських заходів

Стаття 42 цього Закону визначає поняття поліцейського *заходу примусу*, під котрим розуміємо такі види, як застосування правоохоронцями фізичного впливу (сили), спеціальних засобів та вогнепальної зброї [2] (див. схему 2):

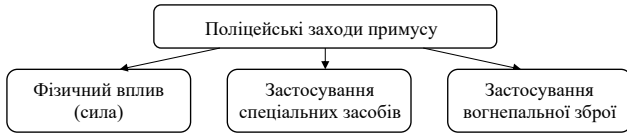

Схема 2. Види поліцейських заходів примусу

У відповідності з вимогами п. 3 статті 43 ЗУ «Про НП», вид та інтенсивність застосування заходів примусу визначаються з урахуванням конкретної ситуації, характеру правопорушення та індивідуальних особливостей особи, яка вчинила правопорушення [2], котрі (заходи примусу - *уточнено нами*), в тому числі, можуть використовуватися працівниками поліції активно (без попередження, інтенсивно) [там само]. В той же час, законодавець при введенні в тіло закону терміну «активне застосування» вогнепальної зброї (стаття 46 цього ЗУ) не розкриває його особливості, не наводить вичерпний перелік таких ситуацій та не пояснює їх відмінність від інших визначених випадків застосування чи використання зброї.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Питання щодо порядку та правових підстав застосування правоохоронцями заходів фізичного впливу, спеціальних засобів та зброї до прийняття Закону України «Про НП» [2] розглядалось низкою вчених (П.П. Андрушко, М.І. Ануфрієв, О.М. Бандурка, Ю.В. Баулін, О.К. Безсмертний, С.Є. Бутов, Т.С. Вайда, В.П. Віденко, О.Ф. Гіда, А.І. Каплінов, А.В. Корінець, Н.Т. Куц, В.В. Новиков, Л.Л. Попов, С.М. Решко, А.О. Терещук, М.П. Федоров, О.С. Фролов, М.І. Якубович та ін.).

У той же час дослідження проблем застосування працівниками органів та підрозділів НПУ поліцейських заходів у сучасних умовах з врахуванням незначного часу від прийняття чинного ЗУ «Про НП» систематично не здійснювалося. Окремі спроби щодо уточнення термінологічного апарату з питання застосування поліцейських заходів примусу працівниками НПУ в контексті чинного законодавства в сучасних умовах здійснювали Т.С. Вайда, А.В. Жбанчик, О.Г. Комісаров, О.І. Кузнецов, Т.П. Мінка, В.І. Осадчий, Д.Ю. Сіротченко, В.П. Тимофєєв, О.І. Ульянов та ін. Так, Т.П. Мінка та ряд інших вчених вважають, що потребує додаткового тлумачення

використання у статті 46 Закону України «Про НП» [2] таких термінів, як «застосування зброї» та «активне застосування зброї», «використання зброї» [3, с. 24-28].

Деякі вчені вважають, що різниці в словосполученнях - між використанням зброї та її застосуванням (О.І. Ульянов) [4, с. 34-36], між застосуванням зброї та її активним застосуванням (В.І. Осадчий) [5, с. 154-160] - немає, всі ці дії характеризують належний порядок здійснення поліцейськими професійної діяльності (застосування зброї чи інших спецзасобів для протидії загрози (спрямування законодавчо передбачених можливостей поліцейського на ураження правопорушника) різного ступеня, подолання вчинюваного злочинцем опору діям правоохоронця, для виклику підмоги, припинення нападу тварин тощо).

Виходячи з етимологічного значення терміну «застосовувати» (використовувати, вживати що-небудь з користю, користуватися чимось, вводити в практику, застосування), під ним розуміють активну поведінку (діяльність) особи. Саме так термін «застосування» сприймається, зокрема, в п. 1 ч. 4 ст. 46 ЗУ «Про НП»: «Поліцейський уповноважений у виняткових випадках застосовувати вогнепальну зброю: 1) для відбиття нападу на поліцейського або членів його сім'ї, у випадку загрози їхньому життю чи здоров'ю». Інакше кажучи, обидва словосполучення - «застосування вогнепальної зброї» та «активне застосування вогнепальної зброї» несуть ідентичне смислове навантаження. Тому акцентувати увагу на застосуванні вогнепальної зброї саме активного заходу, на думку вищезазначених вчених, є зайвим [5, с. 157-158].

Неоднозначне трактування значень вищезазначеної та іншої термінології в частині використання правоохоронцями поліцейських засобів примусу на практиці породжує непоодинокі випадки непропорційного (неадекватного утвореним обставинам чи реальній загрози) їх застосування у правоохоронній діяльності стосовно ліквідації існуючої небезпеки з боку правопорушника, що стає причиною виникнення у суспільстві в окремих випадках резонансних ситуацій, породжує недовіру до діяльності представників НПУ, доцільності використовуваних працівниками поліції законних способів професійного забезпечення охорони та захисту публічної безпеки та громадського порядку.

Метою роботи є дослідження теоретичних та практичних аспектів проблеми активного застосування правоохоронцями поліцейських засобів примусу, зокрема, спеціальних засобів та

вогнепальної зброї (на прикладі норм ЗУ «Про НП»).

Результати дослідження. При користуванні вищезазначеними термінами («застосування» та «використання» заходів примусу) у юридичній площині (як правовими категоріями) варто перш за все конкретизувати їх смислове значення та встановити однозначність розуміння (трактування) в подальшому викладенні матеріалу статті. Для цього доцільно використати відповідні положення загальноприйнятих підходів, котрі становлять основу теорії держави і права. Зокрема, вчені (наприклад, О.Ф. Скакун та ін.) виділяють декілька форм реалізації права за складністю і характером дій суб'єкта (за участю чи без участі держави): 1) проста, безпосередня (без участі держави) - *додержання; виконання; використання*; 2) складна, опосередкована (за участю держави) - *застосування* [6, с. 388].

Використання як форма реалізації права полягає у потенційному *користуванні особою можливостями*, які надаються правовими нормами, у здійсненні суб'єктивних прав для задоволення власного інтересу чи потреби (наприклад, реалізація права на вищу освіту). Припускає як активну, так і пасивну поведінку суб'єкта [6, с. 388]. Наприклад, для належної охорони державних/громадських інтересів чи захисту прав людини (здійснення ОГП, забезпечення публічної безпеки чи ведення боротьби із злочинністю тощо) немає принципової різниці щодо обрання доцільного/ефективного способу для досягнення мети в конкретних умовах: наприклад, яким способом із потенційно можливих поліцейський викличе для себе допомогу (мобільним телефоном, радіозв'язком, свистком, пострілом з пістолета вгору, звернеться до громадян тощо); який спосіб з доступних/найбільш зручних правоохоронець обере для зупинення нападу собаки, котра загрожує йому або іншій особі (за допомогою вербальних засобів - окриком «Стій! Не рухатись!», «Приберіть негайно собаку!» чи фізичних засобів (сили) - використає підручні засоби (камінь, палку та ін.) або пострілом зі вогнепальної зброї).

Категорія *використання* вживається для позначення дій правоохоронців, котрі можуть мати різні потенційні можливості для вибору довільних варіантів їх реалізації у формі окремих конкретних заходів щодо законного досягнення цілі (на розсуд правоохоронця, поліцейський має можливість вибору поведінки, є час для реалізації задуму тощо) і в окремих випадках безпосередньо не пов'язані з виконання професійних

(службових, функціональних) обов'язків щодо *оперативного* припинення правопорушення чи злочину при загрозі для життя чи здоров'я жертви (потерпілої особи) [6].

Під категорією *застосування* розуміють здійснення дій (виконання правоохоронцями фахової діяльності, наприклад, вчинення необхідних службових дій, проведення оперативних заходів від імені держави тощо), котрі: 1) визначені (конкретизовані) нормами законодавства; 2) входять у їхні посадові (службові) обов'язки з метою виконання поставлених керівництвом органу чи підрозділу поліції оперативних завдань з ОГП та 3) реалізуються безпосередньо у правоохоронній діяльності.

По своїй суті термін «*застосування*» означає використання на практиці, безпосереднє вживання чогось для досягнення цілі, тобто практичну сторону будь-якого процесу. Зміст вказаних понять у ЗУ «Про НП» підтверджує нашу тезу про те, що прийняття рішення про «*використання*» працівниками НПУ заходів примусу *не тягне* на практиці за собою їх (заходів примусу - *уточнено нами*) обов'язкову реальну та безпосередню реалізацію при вирішенні конкретної ситуації, поліцейський має можливість для вибору декількох альтернативних варіантів рівноцінних ефективних дій, котрі приведуть до досягнення бажаного результату (мети).

Разом з тим, можна погодитися з тим, що в побуті ці терміни часто вживаються як слова-синоніми, виходячи з трактування словника української мови та синонімічного словника. Однак, зважаючи на особливість правоохоронної діяльності НПУ, зокрема, юридичні наслідки застосування поліцейськими заходів примусу щодо подальшого стану життя чи здоров'я особи, поняття «*використовувати*» означає практично вживати що-небудь (напр., засоби вербального впливу чи заходи примусу) для досягнення чи втілення конкретної мети (припинення злочину, захисту особи від небезпеки); включає в себе практику реалізації чого-небудь (напр., алгоритму дій поліцейського згідно тактики припинення різного роду правопорушень чи злочинів) або можливість практичного застосування чогось (напр., попередження, вогнепальної зброї чи спецзасобів на ураження).

Таким чином, проведений аналіз сутності юридичного аспекту понять «*використання*» і «*застосування*» та практичний досвід функціонування системи заходів із забезпечення безпеки/оборони особи у правоохоронній галузі доводить, що ці терміни мають зовсім різне значення при

реалізації дій поліцейських на практиці, юридичний термін «використання» працівниками НПУ заходів примусу/зброї є ширшим за сферою регулювання суспільних відносин, ніж їх, зокрема (зброї) «застосування» поліцейськими.

Для унормування понятійного апарату щодо застосування заходів примусу доцільно, на наш погляд, для вищезазначених термінів уточнити їх смислове значення у ЗУ «Про НП» таким чином: *застосування працівниками НП зброї* - організований порядок законних дій поліцейського (сил) НПУ з використанням наявного озброєння (військової техніки) для виконання визначених законами України завдань в умовах мирного та воєнного часу з метою досягнення визначеної правоохоронної мети; *використання працівниками НП зброї* - організований порядок дій поліцейського (сил) НПУ щодо виконання покладених на них завдань, визначених законодавством, із застосуванням, за необхідності, зброї/військової техніки, сил і засобів у боротьбі із злочинністю у визначених формах та способах.

Термін «активний» зустрічається як при визначенні видів (груп) спеціальних засобів (маємо на увазі засоби *активної оборони*), так і при застосуванні вогнепальної зброї (п. 10 статті 46 ЗУ «Про Національну поліцію» [2]: «Поліцейський зобов'язаний у письмовій формі ... негайно повідомити свого керівника про активне застосування вогнепальної зброї, який, у свою чергу, зобов'язаний поінформувати центральний орган управління поліції та відповідного прокурора»). Зокрема, за традиційною класифікацією спецзасоби поділяються на такі групи (див. схему 3):

Схема 3. Загальна класифікація спеціальних засобів, котрі перебувають на озброєнні органів та підрозділів Національної поліції України

Розглянемо термін «активний» у контексті порядку та інтенсивності застосування поліцейських заходів примусу (вогнепальної зброї та спеціальних засобів активної оборони). По-перше, потрібно уточнити лінгвістичне значення самого терміну *активний*, під котрим в широкому значенні розуміються наступні характеристики: 1) енергійний, діяльний (протилежне - пасивний); який розвивається, діючий. Наприклад, засоби

індивідуального захисту не можуть бути активними, оскільки вони призначені для статичного захисту визначеної ділянки тіла (окремих органів та систем організму), тобто розміщуються (наприклад, закріплюються) постійно на одному й тому ж місці тіла поліцейського, не використовуються для впливу з будь-якими цілями на іншу особу; 2) *спец.* здатний вступати в реакцію, взаємодіяти з чим-небудь. Тобто передбачається інший суб'єкт, по відношенні до котрого буде здійснено подальший вплив (дія). Наприклад, застосування зброї для відбиття нападу на поліцейського чи членів його сім'ї у випадку загрози їхньому життю чи здоров'ю з боку правопорушника зброя застосовується правоохоронцем на ураження для припинення небезпечних дій з боку іншої особи (осіб), в тому числі й без попередження внаслідок раптового нападу на правоохоронця чи при спробі доторкнутися до його зброї, скоротивши визначену ним відстань; 3) *шаблон. грам.* який показує дію, що переходить на об'єкт (про зворотній стан). Наприклад, застосування заходів примусу для захисту осіб від нападу правопорушника, що загрожує їхньому життю чи здоров'ю; застосування зброї для затримання особи, яка вчинила тяжкий чи особливо тяжкий злочин і намагається втекти; для затримання особи, яка чинить збройний опір, намагається втекти з-під варти, а також озброєної особи, яка погрожує застосуванням зброї та інших предметів, що загрожують життю і здоров'ю людей та/або поліцейського (стаття 46 ЗУ «Про НП») [7].

Таким чином, *під активним застосуванням поліцейськими засобів примусу розуміється* як крайній (найбільш суворий у частині вогнепальної зброї - *уточнено нами*) спосіб використання спецзасобів та іншого озброєння, при котрому ставиться за мету оперативне і критичне зменшення опору правопорушника і може (за необхідності) призводити до поранення або смерті цієї особи/осіб. Такі наслідки застосування спецзасобів чи вогнепальної зброї вимагають від поліцейського дотримання чіткої службової дисципліни та гласності (щодо повідомлення керівників, прокурору та сповіщення центрального органу поліції) [2].

Разом з тим, використовуючи логіку законодавця про запровадженні в законодавство терміну «активне застосування» зброї (конкретні випадки законодавцем не уточнено) як поліцейського заходу примусу, варто передбачати існування й протилежного способу дій правоохоронця - звичайного («пасивного») застосування зброї поліцейським (див. схему 4).

Схема 4. Види впливу поліцейських засобів примусу на особу в залежності від інтенсивності їх використання

На нашу думку, на відміну від активного застосування вогнепальної зброї чи засобів активної оборони при «пасивному» (нижчому рівні активності, в багатьох випадках в штатних ситуаціях) способі їх застосування або використання ці обставини мають такі особливості: 1) не настають суттєві наслідки для життя та здоров'я особи (наприклад, поліцейський не ставить перед собою мету цілеспрямовано нанести смертельні поранення чи травми середньої тяжкості (важкі тілесні ушкодження) людині, проти котрої буде використана зброя на ураження. Виняток становлять тварини, котрі можуть бути знешкоджені в разі створення ними загрози життю чи здоров'ю особі чи поліцейському (у відповідності до статті 180 Цивільного кодексу України тварини є особливим об'єктом цивільних прав, на них поширюється правовий режим речі, крім випадків, встановлених законом) [8]; 2) вмотивовано не завдається значна матеріальна шкода навколишньому природному середовищу (дерева, кущі тощо) чи штучним об'єктам довкілля (будівлі, споруди, АЗС, транспортні засоби тощо); 3) у поліцейського є час для попередження правопорушника про намір застосування зброї.

Таким чином, в нашому розумінні *пасивне (штатне) використання (застосування) зброї* - це способи користування засобами активної оборони чи вогнепальною зброєю, коли безпосередньо не відбувається цілеспрямованого впливу на досягнення травмувальним фактором термінального стану в особі. Серед таких пасивних способів користування поліцейським зброєю можна виділити наступні дії або комплекс дій правоохоронця: 1) носіння зброї працівником поліції в кобурі під час виконання службових обов'язків (превентивний опосередкований вплив на стримування протиправної поведінки громадян під час охорони громадського порядку); 2) поліцейський може взяти до рук вогнепальну зброю (витягнути зброю з кобури, привести її у готовність - тобто дослати патрон у патронник без проведення пострілу - так зване оголення зброї) при проведенні превентивних заходів (перевірки документів в особі, поверхневої перевірки, огляді транспортних засобів,

конвоювання затриманих тощо); 3) попередження про намір застосування зброї - не тільки голосом, а й проведення попереджувального пострілу вгору (на поверхню, котра здатна прийняти кулю - стовбур дерева, земля тощо); розпилювання сльозогінного газу на значній відстані до порушника або спрямування струменя газу спецзасобу вгору (вбік); 4) у відповідності до п. 13 статті 46 ЗУ «Про НП» поліцейський може використати вогнепальну зброю для подання сигналу тривоги або виклику допоміжних сил, а також для знешкодження тварини, яка загрожує життю чи здоров'ю поліцейського та інших осіб [2]; 5) згідно норми пп. 7 п. 4 статті 46 ЗУ «Про НП» поліцейський уповноважений у виняткових випадках застосовувати вогнепальну зброю, наприклад, для зупинки транспортного засобу шляхом його пошкодження, якщо водій своїми діями створює загрозу життю чи здоров'ю людей та/або поліцейського [2]. Хоча ми погоджуємося, що цей випадок застосування зброї може призвести (при збігу певних несприятливих умов) до завдання значної шкоди життю чи здоров'ю особі або матеріальних збитків. З цих міркувань законодавець забороняє застосування зброї (п. 9 статті 46 ЗУ «Про НП») в певних обставинах: поліцейському заборонено застосовувати вогнепальну зброю в місцях, де може бути завдано шкоди іншим особам, а також у вогнебезпечних та вибухонебезпечних місцях, крім випадків необхідності відбиття нападу або при крайній необхідності [2].

Ці види використання та застосування поліцейським зброї, котрі ми умовно відносимо до пасивного способу, є також й значним психологічним впливом на правопорушника (О.С. Фролов), а проведені підготовчі дії щодо можливого її застосування - одним із етапів для подальшої потенційної реалізації цього заходу примусу [9].

Мінімальну кількість пострілів, яке дає можливість розрізнити активне застосування зброї від неактивного, законом також не встановлено. На наш погляд, їх повинно бути не менше двох, оскільки активним застосуванням зброї внаслідок одного пострілу (використання одного патрона) в більшості випадків складно назвати умовно «активним», хоча це питання має теж дискусійний аспект (наприклад, постріл, котрий став причиною смерті особи/декількох осіб, завдав значної шкоди/руйнувань тощо).

Ряд авторів (А.В. Жбанчик, О.Г. Комісаров, В.П. Тимофєєв, Д.Ю. Сіротченков, О.І. Кузнецов та ін.) застосування поліцейським вогнепальної зброї відносять до адекватного (пропорційного) способу подолання активного опору/збройного нападу

з боку правопорушника. З об'єктивної сторони це здійснюється поліцейським як заходи/способи особистої оборони, якщо відвернення чи припинення відповідного нападу/подолання збройного опору неможливо досягнути іншими засобами - оголення вогнепальної зброї, приведення її до бойової готовності та спрямування у бік правопорушника (демонстрація вогнепальної зброї) як попередження особи про можливість її подальшого активного застосування. В ЗУ «Про НП» цей підхід відображено в пп. 6 та 12 статті 46 щодо можливості застосування вогнепальної зброї без попередження - 1) спроба особи, яку затримує поліцейський із вогнепальною зброєю в руках, наблизитися до нього, скоротивши визначену поліцейським відстань, чи доторкнутися до зброї; 2) у разі збройного нападу, а також у разі раптового нападу із застосуванням бойової техніки, транспортних засобів або інших засобів, що загрожують життю чи здоров'ю людей; 3) якщо особа, затримана або заарештована за вчинення особливо тяжкого чи тяжкого злочину, втікає із застосуванням транспортного засобу; 4) якщо особа чинить збройний опір; 5) для припинення спроби заволодіти вогнепальною зброєю - є підставою для активного застосування вогнепальної зброї поліцейським [2; 10, с. 87-90].

Застосування вогнепальної зброї без попередження чи ураження багатьма пострілами (активне застосування - *уточнено нами*) дозволяється тільки тоді, коли це вкрай необхідно для захисту життя людей, а саме в таких випадках [11, с. 14-18]: 1) у районі проведення антитерористичної операції; 2) у разі збройного нападу, а також у разі раптового нападу із застосуванням бойової техніки, транспортних засобів або інших засобів, що загрожують життю і здоров'ю людей; 3) якщо особа чинить збройний опір; 4) якщо особа, затримана або заарештована за вчинення особливо тяжкого чи тяжкого злочину, утікає із застосуванням транспортного засобу; 5) для припинення спроби заволодіти вогнепальною зброєю.

Разом з тим, поліцейському заборонено (в тому числі активно) застосовувати вогнепальну зброю у таких випадках: 1) у місцях, де може бути завдано шкоди іншим особам, а також у вогнебезпечних та вибухонебезпечних місцях, крім випадків необхідності відбиття нападу або крайньої необхідності (ч.ч. 8-9 статті 46 ЗУ «Про НП») [2]; до вагітних жінок, неповнолітніх, осіб з явними ознаками обмежених можливостей або старості, крім випадків учинення ними збройного чи групового нападу, учинення збройного опору поліцейському, що загрожує життю і здоров'ю інших

осіб або поліцейських, якщо відбити такий напад або опір іншими способами і засобами неможливо (стаття 43 ЗУ «Про НП») [2].

Якщо перебування поліцейського на місці події, демонстрація ним приведення у готовність спеціальних засобів чи вогнепальної зброї не забезпечує проведення поліцейського заходу, при цьому правопорушник вдається до фізичних атак на поліцейського, активно проявляючи небажання їх припинити чи здійснити напад також на інших людей (оточуючих, у тому числі інших поліцейських, представників ЗМІ тощо) або фізичні спроби завдати їм тілесних ушкоджень чи заподіяти смерть (агресивний опір), то поліцейський з метою відбиття такого нападу має право застосувати фізичну силу, спеціальні засоби тимчасового (відворотного) ураження людини (правопорушника, супротивника) та спеціальні засоби пригнічення чи обмеження волі людини (психологічної чи фізичної) шляхом здійснення впливу на неї або застосовуючи вогнепальну зброю без надання правопорушникові часу на обдумування (прийняття рішення) щодо припинення своїх протиправних дій [12, с. 15].

Після досягнення мети застосування заходів примусу поліцейські зобов'язані оцінити отримані порушником ушкодження та надати йому невідкладну медичну допомогу (стаття 43 ЗУ «Про НП») [13, с. 128-137; 14, с. 485-487; 15, с. 12-15].

Висновки. Отже, проведений аналіз вітчизняного законодавства (на прикладі ЗУ «Про Національну поліцію»), норми котрого регулюють використання/застосування поліцейськими вогнепальної зброї, дає нам підстави зробити наступні узагальнення.

1. Під активним застосуванням поліцейських засобів примусу розуміється окремий (крайній - *уточнено*) спосіб використання правоохоронцями спецзасобів та вогнепальної зброї, при котрому ставиться та оперативно досягається мета щодо мінімізації вчинюваного правопорушником опору поліцейському (припинення правопорушення/злочину), відвернення загрози життю і здоров'ю працівникові поліції чи інших осіб, а також передбачається можливе завдання шкоди шляхом травмування або спричинення смерті особі правопорушника більш ніж одним пострілом.

2. Термін «активне застосування вогнепальної зброї» має мати в першу чергу вичерпний перелік таких випадків (наприклад, застосування зброї на ураження без попередження, які передбачені п. 6 статті 46 ЗУ «Про НП» [2]) і на законодавчому рівні закріплені особливості характеру цього поліцейського заходу примусу.

3. Активне застосування поліцейських засобів примусу повинно бути як пропорційним реальній загрозі, так і забезпечувати в повній мірі досягнення правоохоронцями поставлених до виконання фахових завдань із забезпечення публічної безпеки чи подолання існуючої злочинності.

4. Після досягнення мети шляхом активного застосування поліцейських заходів примусу правоохоронці зобов'язані оцінити отримані порушником тілесні ушкодження та надати йому невідкладну домедичну допомогу.

5. Ґрунтовне вивчення порядку застосування зброї повинно бути реалізовано в освітньому процесі відомчих закладів МВС України при підготовці слухачів курсів первинної професійної підготовки чи курсантів закладів вищої освіти [12, с. 209-222].

Перспективами подальших досліджень з піднятої нами проблеми застосування заходів примусу можуть бути наступні: 1) удосконалення навичок поліцейських щодо ефективного застосування вогнепальної зброї в різних екстремальних ситуаціях; 2) використання сучасних педагогічних технологій у формуванні вмінь правоохоронців ведення влучної стрільби; 3) забезпечення безпеки працівників поліції при володінні вогнепальною зброєю під час несення служби.

Література

1. Конституція України : прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України від 28 червня 1996 року (дата оновлення: 30.09.2016 № 1401-VIII). URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр> (дата звернення: 15.02.2023).

2. Про Національну поліцію: Закон України від 02 липня 2015 року № 580-VIII (дата оновлення: 06.02.2023). URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/580-19/conv/page1-4>. (дата звернення: 21.01.2023).

3. Мінка Т.П. Актуальні питання застосування Національною поліцією заходів фізичного впливу, спеціальних засобів та зброї. Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. 2015. № 4. С. 24-28.

4. Ульянов О.І. Правові засади застосування поліцейських заходів примусу та вогнепальної зброї працівниками Національної поліції України. Південноукраїнський правничий часопис. 2018. № 1. С. 34-36.

5. Осадчий В.І. Кримінально-правова складова регламентування поліцейських заходів примусу в Законі України «Про Національну поліцію» // Юридичний вісник. № 4 (37). 2015. С. 154-160.

6. Скакун О.Ф. Теорія держави і права: підручник / пер. з рос. Х.: Консум, 2001. 656 с.

7. Активний. Вікісловник. URL: <https://uk.wiktionary.org/wiki/%D0%B0%D0%BA%D1%82%D0%B8%D0%B9%D0%97%D0%BD%D0%B0%D1%87%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F> (дата звернення: 25.02.2019).

8. Цивільний кодекс України : Закон України від 16 січня 2003 року № 435-IV. Дата оновлення: 04.02.2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15> (дата звернення: 03.03.2019).

9. Фролов О.С. Проблеми правового регулювання і практики застосування вогнепальної зброї, спеціальних засобів та заходів фізичного впливу працівниками органів внутрішніх справ : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук / О.С. Фролов. Х., 2000. С. 16.

10. Вайда Т.С. Сутність юридичних категорій «охорона», «захист» та «оборона»: особливості їх використання у законодавстві України // Стан та перспективи реформування сектору безпеки і оборони України : матеріали міжнародної науково-практичної конференції (24 листопада 2017 року, Інститут післядипломної освіти КНУ ім. Тараса Шевченка, м. Київ): у 2 т. К.: Національна академія прокуратури, 2017. С. 87-90.

11. Вогнева підготовка : навчально-методичний посібник / А.В. Жбанчик, О.Г. Комісаров, В.П. Тимофєєв, Д.Ю. Сіротченко, О.І. Кузнєцов. Дніпро: ДДУВС, 2017. 149 с.

12. Ануфрієв М.І., Бутов С.Є., Гіда О.Ф., Решко С.М. Основи спеціальної фізичної підготовки працівників органів внутрішніх справ : навч. посібник / Заг. ред. Я.Ю. Кондратьєва та Є.М. Моїсєєва. К.: Національна академія внутрішніх справ України, 2003. 338 с.

13. Вайда Т.С., Круглик М.І. Поняття активного застосування правоохоронцями засобів примусу у Законі України «Про Національну поліцію». Професійна підготовка поліцейських в Україні: методологія, теорія, практика : збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції (Херсон. факультет ОДУВС, 24 травня 2019 року). Херсон: ХФ ОДУВС, 2019. С. 128-137.

14. Вайда Т.С. Долікарська допомога : навч. посіб. Херсон: ОЛДІ-ПЛЮС, 2019. 874 с.

15. Вайда Т.С. Пам'ятка працівникові Національної поліції з надання домедичної допомоги: практ. посіб. для курсантів, студентів, слухачів ЗВО МВС України та працівників підрозділів Нац. поліції. Херсон: Олді-плюс, 2020. 56 с.

*Карбовський Д. О.,
кандидат юридичних наук,
завідувач кафедри спеціальної фізичної
та вогневої підготовки
Херсонського факультету
Одеського державного університету
внутрішніх справ*